

Letošnji stoletnik – некоč najmlajši član uredniškega odbora publikacije »Zbornik Zimske pomoči«

Kajetan Gantar

Slovenska akademija znanosti in umetnosti, II. razred
za filološke in literarne vede, Novi trg 3, SI 100 Ljubljana

Začetki Simčičeve kulturne ustvarjalnosti sovpadajo z eno najzajetnejših publikacij, kar jih je med okupacijo pri nas izšlo, z Zbornikom Zimske pomoči (1944). Ta Zbornik je namreč obsegal več kot 600 strani in je v njem sodelovalo več kot sto pomembnih kulturnih ustvarjalcev in znanstvenih raziskovalcev z vseh področij takratne slovenske kulturne srenje. O tej vsebinsko bogati knjigi pa se v naših šolah najrajši nič ne govori. Rajši se umetno zbuja in vzdržuje vtis, kot da se je vsa Slovenija takrat pogreznila v tako imenovani kulturni molk, ki ga je razglašala OF; v bistvu si je partija z njim hotela zagotoviti — podobno kot v varnostni službi — tudi v kulturi absolutni monopol. Kolikor mi je znano, ni česa podobnega razglašalo nobeno drugo odporiško gibanje v Evropi.¹¹ Zato se večina naših pomembnejših kulturnih ustvarjalcev (tudi sodelavcev in simpatizerjev OF) ukazu kulturnega molka ni uklanjala. Tako je npr. Oton Zupančič (ki je bil član plenuma OF) to dal jasno vedeti že z uvodnimi verzi svoje odmevne pesmi: *Veš, poet, svoj dolg? / Nimaš nič besed? / Kaj zagrinjaš se v molk?*

Poet, kar je sinonim za literarnega ustvarjalca, se v taki situaciji ne more in ne sme zagrinjati v molk, še najmanj pa v kulturni molk.¹² Zato snovanja in objave literarnih del v takrat ogroženi materinščini ni mogoče imeti za kolaboracijo, ampak

---

¹¹ V Franciji je npr. Jean Anouilh že v začetku nemške okupacije zasnoval in napisal svojo *Antigono* in jo v Parizu tudi že leta 1944 pod okupacijo uprizoril. Prav tako je Jean Paul Sartre med nemško okupacijo leta 1943 objavil in uprizoril svoje *Muhe* (*Les Mouches*), sicer potisnjene v grško mitologijo, pa vendar nadvse aktualne. Prav tako je nemoteno objavljaj svoje takrat (in še danes) nadvse aktualne razprave o pitagorejstvu Jérôme Carcopino (govorim pač o tem, kar poznam, o strokovnjakih z mojega področja), ki je bil celo minister v Petainovi vchijski vladi, a zaradi tega ni bil obsojen in ne izbrisan iz vrst »nesmrtnikov« v Francoski akademiji.

¹² Koliko je bilo nejasnosti, nedorečenosti, nevšečnosti in zadreg v zvezi z omenjeno zapovedjo kulturnega molka, je razvidno iz izvajanj Viktorja Smoleja, ki v sedmi knjigi Matičine *Zgodovine slovenskega slovstva* (*Slovstvo v letih vojne 1941–1945*, Ljubljana: Slovenska matica, 1971, v nadaljevanju jo citiram kot ZSS VII) kulturnemu molku posveča pet strani (47–51) in na koncu navaja, kako je Janez Jerman, sekretar OF v ljubljanski Drami, pisal Prežihovemu Vorancu, »da bi kulturni molk, raztegnjen na gledališče, več škodil kot koristil«, nakar je vodstvo OF sklenilo, naj gledališče dela dalje (z drugimi besedami, naj dela normalno, tako kot dotlej).

za eno najučinkovitejših oblik prebujanja in ohranjanja narodne zavesti v brutalnih pogojih vojne, ko se ljudi rada loteva apatija in otopelost s sklicevanjem na znani pregovor *inter arma silent Musae*. Pri nas so se kulturniki v takratni situaciji, če so le mogli, najrajši zatekali v tisti del okupiranega ozemlja, kjer je bilo še mogoče objavljane v slovenščini, v tako imenovano *Ljubljansko pokrajino*, ki je obsegala manj kot tretjino ozemlja in prebivalstva nekdanje Dravske banovine. Tu so se med vojno in okupacijo dogajali pravi bralni čudeži. Tako je npr. v popularni *Slovenčevi knjižnici* v manj kot štirih letih izšlo čez sto knjig.¹³ Spominjam se, kako so si moji sorodniki, ki so bili med prvimi organizatorji OF v Idriji, če so nas kdaj v Ljubljani obiskali, te knjige radi nabavljali ter jih nosili in širili med znanci v Idriji, kjer to takrat ni moglo biti več kaznivo.

Prelomnico in vrh konfrontacije med neživiljenjsko in absurdno zapovedjo kulturnega molka ter dejansko popularizacijo kulture predstavlja uvodoma omenjeni *Zbornik Zimske pomoči*, ki so ga urejali štirje uredniki. Najstarejši je bil že uveljavljeni 53-letni pisatelj Narte Velikonja, za njim po starosti 48-letni Božidar Borko, časnikar liberalnega Jutra, in 40-letni dr. Tine Debeljak, vsestransko razgledan slavist, pisatelj, pesnik in prevajalec, najmlajši pa naš letošnji jubilar, takrat star komaj 22 let, ki pa je leto prej že objavil svoj prvi roman z naslovom *Prebujenje* in s podnaslovom *Roman iz dijaškega življenja*, torej s tematiko, ki v naših romanih dotlej še ni bila načeta. V njem se glavni junak, pisatelj alter ego, prijatelju razkriva z besedami: »Jaz pa hočem napisati nekaj velikega, nekaj zelo velikega! Koliko časa že nosim načrt v glavi, a se ne morem spraviti k pisanju. Bojim se ... velike kompozicije ...!«¹⁴

Toda preden je Zorko Simčič lahko uresničil ta svoj mladostni véliki načrt, je moral postoriti še marsikaj drugega, med drugim sourejati *Zbornik Zimske pomoči*, kar ni bilo nekaj majhnega, ampak *nekaj zelo velikega*, saj so v njem sodelovala velika imena, med njimi predsednik naše Akademije, ugledni učenjak in mislec Milan Vidmar, ob njem še šest rednih in trije izredni člani AZU,¹⁵ dalje rektor ljubljanske univerze zgodovinar Milko Kos in vrsta drugih univerzitetnih profesorjev. In kar je še posebej zanimivo, že na prvih straneh *Zbornika* sodelujeta tudi dva od tistih štirih naših vrhunskih besednih umetnikov, ki bodo čez eno leto z balkona ljubljanske univerze pozdravili osvoboditelje, pesnik Oton Župančič in pisatelj Fran Saleški Finžgar, za njima pa tudi gledališki in literarni kritik

---

¹³ Tudi o knjigah te knjižne zbirke Viktor Smolej (kljub določenim zadržkom; ZSS VII, 336) ugotavlja, da izbor te zbirke »nikoli ni zdrknil pod povprečje« in da so nekatere knjige »dosegle izredno popularnost in bile ponatiskovane še tudi po vojni«.

¹⁴ Simčič, Z. (1943): *Prebujenje. Roman iz dijaškega življenja*. Ljubljana, Nova založba, 55–56.

¹⁵ Naša Akademija (AZU) se je že leta 1944 lahko preimenovala v *Slovensko akademijo znanosti in umetnosti*, vendar povojna oblast tega preimenovanja ni dovolila uradno priznati.

France Koblar;¹⁶ nikomur od njih ni nihče nikoli ni očital sodelovanja pri tem *Zborniku*. Skratka, *Zbornik Zimske pomoči*¹⁷ je po ideološki raznolikosti in pluralnosti sodelavcev najbrž zadnja obsežnejša kulturna publikacija, objavljena pred desetletno zmrzaljo enopartijskega diktata.¹⁸

Tematsko je bil *Zbornik* razdeljen na več sklopov, med katerimi je najobsežnejši prvi, posvečen takratni izvorni literarni ustvarjalnosti, v njem so objavljene pesmi in prozni prispevki 54 pesnikov in pisateljev, kar predstavlja natančno polovico vseh sodelavcev.

Zbornik že v predgovoru ne skriva, da gre za *dokument*, ki naj bo odgovor na *agitatorična gesla za kulturni molk navdušujočih se ljudi: v tem je smisel in pomen našega zbornika*. Predgovor je napisan v imenu štirih urednikov, a njegov slog¹⁹ ne pušča dvoma, da je idejni in dejanski avtor tega predgovora Tine Debeljak, eden takrat najbolj razgledanih literarnih kritikov, tudi sam pesnik, pisatelj in prevajalec. Podobna polemična poanta veje tudi iz Debeljakovega avtorskega prispevka v *Zborniku* z naslovom *Duh medvojne književnosti*,²⁰ v katerem najprej zgoščeno razgrinja našo vsebinsko bogato in oblikovno pestro knjižno produkcijo v prvih letih vojne, tako v poeziji kot v prozi, nato pa nadaljuje: »Vsa ta književnost, ki je nastala v razdobju, za katero so nekateri razglašali brezpogojni kulturni molk, nima samo naloge, vezati kontinuiteto s slovenskim leposlovnim ustvarjanjem prejšnjih dob, temveč tudi sveto dolžnost, našo duhovno dediščino dopolnjevati, organsko razvijati in jo pripravljati za izrazilo novih razmer in novega duha, ki veje v nas in čez nas.«Pozneje so širili trditve, da so bili simpatizerji OF prisiljeni k sodelovanju v *Zborniku*, saj naj bi jim sicer grozile sankcije z zapornikom, morda celo taborišče Dachau. Na to med drugim namiguje Viktor Smolej v

¹⁶ Na tem mestu je potrebno povedati, da je bil ob tej priložnosti na balkonu ljubljanske univerze in je z njega spregovoril samo Oton Župančič, preostale tri vrhunske besedne umetnike pa akad. Gantar omenja predvsem kot osebnosti, ki so bile na strani Osvobodilne fronte, jih pa na balkonu ljubljanske univerze takrat dejansko ni bilo (ur. op.).

¹⁷ V nadaljevanju skrajšano *Zbornik*.

¹⁸ Seveda ne gre prezreti dejstva, da je tudi nasprotna, revolucionarna stran že dve leti poprej pripravljala in nato tudi izdala *Slovenski zbornik 1942*, ki pa se po obsegu (60 strani) in po kvaliteti prispevkov ne more meriti z *Zbornikom Zimske pomoči*. Nekaj več strani (94) je obsegal zbornik *Leto borb ob Soči*, ki ga je leta 1944 izdal IX. korpus. Prim. Viktor Smolej, ZSS VII, 92–93. *Zbornik Zimske pomoči* je bilo mogoče kupiti tudi v vezani bibliofilski izdaji, ki pa si je moj oče ob skromni plači in kopici otrok, pa še izgubi vsega imetja v Celju pod nemško okupacijo, ni mogel privoščiti, zato je kupil pač cenejšo broširano izdajo, ki smo jo pozneje (ko je prišla na seznam uradno prepovedanih knjig) razrezali na več delov.

¹⁹ Za slog dr. Tineta Debeljaka zelo značilne so npr. dolge stavčne periode in pogosta raba deležnikov.

²⁰ *Zbornik*, 259–263.

prej omenjeni Matičini Zgodovini slovenskega slovstva v letih 1941–1945.²¹ Kot najmočnejši dokaz ob tem navaja »ovaduško pisanje«, ki je bilo 20. novembra 1944 objavljeno v Slovincu.²² Vendar se ob tem vsiljuje vprašanje: kako naj bi pisanje, ki je datirano 20. novembra 1944, lahko vplivalo na prisilno sodelovanje v Zborniku, ko pa je ta Zbornik, kot je razvidno iz datuma predgovora (1. junija 1944), očitno vsaj pol leta prej že šel v tisk? Saj zahteva že samo zbiranje stoterice sodelavcev in čakanje na njihove prispevke kar nekaj mesecev časa.

Spominjam se, kako je Tine Debeljak v pogovorih z mojim očetom, ko smo se z njim večkrat srečevali prve tedne maja 1945 v Lienzu, to odločno zanikal z besedami: »Nihče ni bil aretiran zato, ker naj bi bil odklonil sodelovanje v *Zborniku*, uredniki tudi nismo imeli nobenih stikov in nobenih zvez s takratno politično policijo. Za Otona Župančiča so vsi dobro vedeli, da ima sina v partizanih, in tudi za Finžgarja se je vedelo, da simpatizira z *gošarji*, in vendar sta oba privolila v sodelovanje pri našem *Zborniku*. Župančič je že v prvem verzu ene od treh pesmi, ki je objavljena v *Zborniku* z naslovom *V brezglasje*, omenil Gospo Sveto, ki naj bi nekoč lepše dneve dočakala: *O tukaj v prsih mojih Sveta Gospa, / z zvonovi in orglami češčena prestoluje, / v nedotakljive glorijske čisti soj odeta / zvesto s svojim spečim ljudstvom čuje, / mu lepše dneve snuje ...* In vendar je znano, da je bila Gospa Sveta od plebiscita dalje, še zlasti pa po *anšlusu*, za koroške Nemce, kaj šele za gestapovce, vedno neodtujljivo nemška *Maria Saal*. Z drugimi besedami: takšne in podobne besede so morale v ušesih gestapovcev zveneti kot drzna provokacija. Pa se zaradi tega niti nam urednikom *Zbornika* niti pesniku Otonu Župančiču še las ni skrivil.« Tako nekako se še danes živo spominjam besed iz takratnih pogovorov med mojim očetom in dr. Tinetom Debeljakom.

Sicer pa bi kaj več o vsem tem in verjetno še o marsičem drugem v zvezi z *Zbornikom* vedel povedati naš stoletni jubilent, ki je edina še živeča priča dogajanja v tistih težkih časih. On sam bi najbrž vedel marsikaj o podrobnostih, kako je urednikom uspelo privabiti k sodelovanju toliko uglednih kulturnih ustvarjalcev, kdo od vabljenih je takoj privolil, kdo morda obljudil, pa si nato premislil in odklonil sodelovanje. Verjetno so se na vabljenje morebitnih sode-

---

²¹ Prim. Viktor Smolej, ZSS VII, 339: »S političnim pritiskom in neposrednimi grožnjami so belogardisti prisilili k sodelovanju pri Zborniku Zimske pomoči poleg svojih tudi sredinske ljudi in tudi tiste, ki so v celoti sodelovali z osvobodilnim gibanjem. Belogardistični pritisk je bil 1944 tako močan, da bi odklonitev sodelovanja mogla za avtorja pomeniti zapor in nacistično taborišče, enako pa tudi nevarnost preganjanja za njihove najbližje.« V polemiki se spušča v trditev, da je »Zbornik predvsem in najbolj dokument kulturnega nasilja«, kot da ni že ukaz kulturnega molka, ki zapira usta in natika nagobčnik vsem zunaj OF pišočim, dokument največjega možnega kulturnega nasilja.

²² Za Smolejev pristranski odnos do dnevnika Slovenec, ki je bil ustanovljen že davnega leta 1873 (ko še nikjer, niti v Rusiji, ni bilo nobenih belogardistov) kot *političen list za slovenski narod*, je značilno, da ga vseskozi označuje kot »belogardistično glasilo«.

lavcev obračali najprej starejši uglednejši člani uredniškega odbora, morda Narte Velikonja, na liberalno usmerjene najbrž 48-letni Božidar Borko, na katoliško usmerjene in mlajše pa dr. Tine Debeljak. Ker sem bil tudi sam некоč najmlajši v nekem uredniškem odboru, vem, kako so se starejši dogovarjali, kdo bo koga vabil, meni pa je glavni urednik rekel: »Vi kot najmlajši pa boste o vsem tem obveščeni in vodili natančno evidenco.« Predstavljam si, da je morda bil v podobni vlogi tudi takratni 22-letni Zorko Simčič, ki je bil poleg vsega tudi edini poklicno zaposlen pri Zimski pomoči²³ in zato najbrž zadolžen za vse morebitne banalne podrobnosti.

Vtis imam, da ima tudi prispevek, ki ga je jubilent v Zborniku objavil z naslovom Človek, ki je ubijal, avtobiografsko ozadje. Najbrž ni slučaj, da je to zaključni prispevek prvega, literarno ustvarjalnega tematskega sklopa Zbornika. Naslovni junak te črtice je namreč kot tajnik zaposlen pri delitvi pomoči sestradanim revežem iz požganih domov. O njem v uvodu črtice beremo: »Mladi tajnik je literat, človek z domišljijo, ki mu v groznih barvah slika vso bedo pred oči. Mlad človek, ki mu je krivica tuja beseda. Človek, ki bi v hipu rad obrnil ves svet in iztrebil vse, kar brani ljudem, da bi si bili bratje. Mlad človek, ki mu vse prebrane in premlate misli gradijo nova pota do sveta, ki bo svet pravice in enakosti.« Vendar pa mora ta mladi literat jesti grenak kruh, tako da nazadnje sam o sebi dobi vtis, da prosilce ubija, namesto da bi jim pomagal.²⁴ Kadar je konec uradnih ur, mora vrata urada zapreti in zakleniti in celo vrsto prosilcev, ki so ure in ure potrpežljivo čakali v vrsti, brez vsega odsloviti ...

* * *

Osebnostno se mi zdi zanimivo, da med sodelavci *Zbornika* ni Antona Sovreta, ki je sicer med okupacijo v mohorskem Cvetju objavil dva že prej dogovorjena prevoda,²⁵ a nič drugega. Zanimivo, da v Zborniku tudi ni nobenega od tako imenovanih čitankarjev.²⁶ Se je morda kdo od njih bal OF zaradi kršitve kulturnega molka, ki ga je med slavisti propagirala in razglašala Eleonora Kernc, že takrat, zlasti pa

²³ Narte Velikonja je bil namreč redno zaposlen na nekdanji banovinski (tedanji pokrajinski) upravi, Božidar Borko v uredništvu Jutra, Tine Debeljak pa v uredništvu Slovenca.

²⁴ Osebnostno me spominja na nekega ženinega hrvaškega sorodnika, ki se je v stiski prvih povojnih let začasno zaposlil pri delitvi pomoči prosilcem, romarjem v Mariji Bistrički. Ko sem mu rekel, koliko dobrega je lahko s tem naredil, mi je odgovoril: »Kajetane, nikoli v življenju še nisem jedel bolj grenkega kruha.«

²⁵ Izbor iz Homerjeve *Iliade* (1942) in Sofoklovo tragedijo *Kralj Oidipus* (1944) v prenovljenem prevodu.

²⁶ Jakoba Šolarja seveda ni moglo biti, ker je bil oktobra 1944 aretiran in poslan v Dachau, kjer je ostal do konca vojne.

pozneje ena najtesnejših sodelavk Lidije Šentjurg? Nasploh v *Zborniku* skoraj ni naših takratnih vrhunskih slavistov. Izjema je Rajko Nahtigal, takrat predsednik Akademije, ki je bil menda s strani OF opozorjen, naj ne navezuje stikov z uglednimi starodavnimi italijanskimi akademijami, ki so med okupacijo našo slovensko Akademijo vabile k sodelovanju. Nahtigal se kot svetovljanski učenjak na tako ozko zapiranje v nacionalne meje ni oziral,²⁷ ampak je v obsežnem prispevku, ki mu je dal naslov *Moje znanstveno delo med velikima nočema 1941–1944*²⁸; izčrpno opisal svoje takratno plodno sodelovanje z italijanskimi slavisti.

Bojazni in strahovi sodelavcev *Zbornika* seveda niso bili neutemeljeni. Po koncu vojne so se zmagovalci kmalu začeli znašati nad kršitelji kulturnega molka. Ne sicer nad vsemi, a nekateri so se morali zagovarjati pred improviziranimi, ad hoc sestavljenimi tako imenovanimi *sodišči narodne* časti, marsikomu se je to še leta pozneje otepalo. Tako mi je npr. Emilijan Cevc, ko sem ga nekoč pozneje spraševal, zakaj se po diplomi ni potegoval za mesto asistenta na umetnostni zgodovini, zaupal: »Ker kot eden najmlajših sodelavcev *Zbornika zimske pomoči*²⁹ za to nisem imel šans, poleg tega pa sem istega leta objavil še popularno in precej odmevno knjigo črtic z naslovom *Preproste stvari*.«Vtis imam, da so posebej pozorno povojni oblastniki prebirali in pretresali članke duhovnikov. Tako me je npr. Franc Grivec, profesor Teološke fakultete, ki sem ga pogosto srečeval na Golovcu, kamor je skoraj vsak dan hodil na sprehod, nekoč ustavil in mi povedal, da mu še po tolikih letih očitajo prispevek v *Zborniku*, še prav posebej pa enega zadnjih odstavkov: »V letošnjih predavanjih za srednješolske profesorje sem opozoril na presenetljivo dejstvo, da je nacionalna Rusija podlegla boljševiški internacionali tudi zato, ker je zanemarila vzhodno mistiko in ni zgradila enotne narodne kulture in ni imela močne narodne zavesti.«³⁰

Janez Jalen, takrat že ugleden pisatelj, je moral celo za več tednov v zapor zaradi sodelovanja pri Slovenčevi knjižnici, ki je 1. oktobra 1941 pogumno startala z natisom njegove povesti *Trop brez zvoncev*, nato pa dobila še močnejši zagon z njegovo trilogijo *Bobri* o mostiščarjih (*Sam – Rod – Vrh*, 1942–1943), za katero je leta 1943 prejel Prešernovo nagrado mesta Ljubljane. V zaporu ga je zasliševal Ivan Maček Matija; vsa njegova dela so bila z odločbo ministrstva za obrambo z dne 23. julija 1945 prepovedana.³¹

²⁷ O podrobnostih primerjaj bogato dokumentacijo v monografiji Željka Oseta, *Zgodovina SAZU* (Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2017, 127–130). Naša akademija je takrat navezala stike z osmimi najuglednejšimi italijanskimi akademijami.

²⁸ *Zbornik* 547–554, prim. zlasti stran 551.

²⁹ Emilijan Cevc (rojen 5. septembra 1921) je bil leto mlajši od Zorka Simčiča.

³⁰ Franc Grivec, V *Cirilovi zarji* (*Zbornik*, 563–569).

³¹ Prim. Marjeta Žebovec, *Janez Jalen – pisatelj in duhovnik za vse Slovence* (Smlednik, samozaložba, 2002), 97–99.

Podobna oziroma še hujša kazen (devet mesecev zavora) je prav tako doletela (najbrž seveda tudi zaradi nekaterih drugih očitanih mu »grehov«) pisatelja in prevajalca Janka Modra.³²

Še veliko hujša kazen je – verjetno poleg vsega drugega tudi zaradi članka v *Zborniku* – zadela pravnika dr. Branka Vrčona, ki je bil na zloglasnem *božičnem procesu* leta 1945 obsojen na smrt, nato pa pomiloščen in obsojen na dvanajst let prisilnega dela, od katerih je moral dve tretjini odslužiti.³³ Sam sem ga pozneje osebno spoznal v Društvu slovenskih književnih prevajalcev, kjer se je redno udeleževal naših srečanj.³⁴ Svoj dolgotrajni zapor si je v veliki meri verjetno prislužil tudi s člankom v *Zborniku*,³⁵ ki je – za razliko od drugih, bolj zadržanih³⁶ ali povsem nepolitičnih prispevkov – med vsemi eden najbolj odkrito kritičnih in polemičnih do partizanskega gibanja in do komunizma.³⁷

Seveda je dobro znano, da je bil med prvimi obsojen na smrt Narte Velikonja, ki ni bil samo urednik in sodelavec *Zbornika*, ampak tudi pobudnik bibliofilske tombole Zimske pomoči, v okviru katere je *Zbornik* izšel. Že takoj, en dan po izreku sodbe, 25. junija 1945, je bil usmrčen, oče desetih otrok, več kot deset let

³² Prim. Marjeta Žebovec, *Slovenski književniki, rojeni od leta 1900 do 1919* (Ljubljana: Karantanija, 2006), 192.

³³ Prim. Boris Mlakar, geslo *Vrčon Branko*, Enciklopedija Slovenije 14 (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2000), 375. Zanimivo pa je, da ima zadnji zvezek Slovenskega biografskega leksikona še obsežnejše geslo o Branku Vrčonu v treh stolpcih, kjer se omenjajo njegovi italijanski zapori in prisilno delo pod Nemci, a niti besedice o njegovem udbovskem zaporu ali prisilnem delu; prim. SBL IV (1980–1991), 616–617 (avtor gesla je Fran Vatovec).

³⁴ Zanimivo, da tudi Janko Moder, ki je Branka Vrčona osebno poznal, v *Slovenskem leksikonu novejšega prevajanja* (Ljubljana: Lipa, 1985), v geslu o njem (na straneh 346–347) nikjer ne omenja njegovega osemletnega udbovskega zavora. Seveda pa Janko Moder tudi v geslu sam o sebi ne omenja svojega udbovskega zavora.

³⁵ Naslov njegovega prispevka je *Beseda o odgovornosti* (Zbornik, 286–292).

³⁶ Ob nekaterih sodelavcih Zbornika imamo vtis, da so bili še posebej previdni v vsebini svojih prispevkov. Tako npr. Melita Pivec – Stelè v statističnem pregledu z naslovom *Vpliv vojne na slovensko knjižno produkcijo* (Zbornik, 329–330) poudarjeno piše o padcu slovenske knjižne produkcije v letu 1943 za več kot 50 odstotkov. Ob tem pa ne omeni, da je bila takrat dejansko vsa knjižna produkcija omejena le na Ljubljansko pokrajino, ki je predstavljala manj kot tretjino obsega in populacije nekdanje Dravske banovine. Dejansko na tem ozemlju ob tej populaciji v tem letu ni bilo nobenega padca, ampak v primerjavi s prejšnjimi leti celo porast knjižne produkcije. Sicer pa je vsaj za leto 1942 o tem na internetu dosegljiva diplomska naloga Igorja Zemljiča *Pregled založniške dejavnosti v Ljubljanski pokrajini leta 1942*, ki je nastala leta 1998 na ljubljanski Filozofski fakulteti pod mentorstvom prof. dr. Martina Žnidaršiča.

³⁷ Bolj bojevita je v Zborniku samo še zgodba Nikolaja Jeločnika o bitki v Grahovem in tamkajšnji smrti pesnika Franceta Balantiča z naslovom *Ognjena smrt* (221–225), katere avtorstvo Smolej zmotno pripiše (numizmatiku) Aleksandru Jeločniku.

hrom in invalid, po značaju humanist in domoljub, moralno čist kot solza,³⁸ zato se tudi ni skrival in tudi ni bežal pred osvoboditelji. Poglavitni vzrok obsodbe in usmrčitve je bila njegova brošura *Malikovanje zločina* (1944), v kateri je razkrival motive in ozadje političnih umorov in ubojev, s katerimi je OF ustrahovala javnost in se z njimi dokopala do totalitarne oblasti.

Posebno uganko predstavlja zgodba Božidarja Borka, ki se navaja kot prvi med štirimi uredniki *Zbornika*. Osebnost Božidarja Borka dobro poznal in se z njim še posebej zblížal ob prirejanju spominskih večerov po smrti Antona Sovreta, s katerimi smo gostovali v več mestih Slovenije (Ljubljana, Maribor, Ptuj, Novo Mesto, tudi v Trstu). Na njih je Borko kot predsednik prevajalskega društva imel uvodno predavanje, jaz pa sem uvažal in interpretiral recitale Sovretovih prevodov. Zelo pa sem bil presenečen, ko sem v *Novem slovenskem biografskem leksikonu* prebral podatek, da je bil Božidar Borko v letih 1947–1949 izključen iz Društva slovenskih književnikov.³⁹ O vzrokih te izključitve nisem mogel nikjer najti pojasnila. Ker je bil Božidar Borko sicer zelo redkobeseden, o tem nisem nič vedel ne slutil. Vedel sem, da je bil dolgoletni urednik *Jutra*, kjer je kot razgledan poznavalec s svojim prefinjenim poslušom spremljal objave literarnih stvaritev; in tudi sicer je bil med takratnimi novinarji zelo cenjen.⁴⁰ V zasebnih pogovorih mi je veliko zaupal, med drugim tudi, kako trpi za hudo nespečnostjo, ker razmišlja o nekaterih stvareh, ki so ga pred leti zelo prizadele in bolele.⁴¹ Dobro mi je bilo znano, da je *Jutro* 9. maja 1945 (za razliko od dnevnika *Slovenec*, ki je takrat nehal izhajati) na prvi strani objavilo veličasten pozdrav partizanski

---

³⁸ O Narteju Velikonju bi seveda lahko napisal veliko več, saj sem dobro poznal zlasti njegova sinova Tineta in Janija, ki sta bila na klasični gimnaziji en razred pred mano (čeprav ne dvojčka, oba v istem razredu); s tremi njegovimi hčerkami pa smo nekaj noči v taborišču Peggetz pri Lienzu, ravno v najbolj žalostnih dneh po usmrčitvi njihovega očeta, bivakirali v isti baraki.

³⁹ *Novi Slovenski biografski leksikon III* (2018), avtorica gesla Andreja Legan Ravnika o Borkovem zadržanju med okupacijo upravičeno zapiše: »Pri novi komunistični oblasti se mu ni bilo treba zagovarjati pred sodiščem narodne časti niti ni njegovo ime prišlo na črtno listo prepovedane literature; seveda pa ga niso šteli za svojega.«

⁴⁰ Dokaz velikega ugleda, ki ga je Božidar Borko med stanovskimi kolegi užival, je npr. ta, da so mu zaupali urejanje obsežnega zbornika (na 269 straneh), ki je izšel ob veliki Razstavi slovenskega novinarstva 1.–11. septembra 1937 ob 140. obletnici Vodnikovih Lublanskih novic.

⁴¹ Mislim, da sem si Borkovo zaupanje pridobil že ob Sovretovem pogrebu maja 1963. Ko smo se pred katafalkom na Žalah trije govorniki dogovarjali o vrstnem redu naših poslovnih govorov, je Josip Vidmar predlagal, s čimer sva se seveda oba strinjala, da bo on prvi govoril v imenu SAZU kot njen predsednik, drugi bom jaz kot Sovretov učenec, tretji pa Božidar Borko v imenu društva prevajalcev. Nakar sem pripomnil, naj bi bil drugi govornik Božidar Borko, ki je veliko starejši in uglednejši od mene. Toda Vidmar je vztrajal in odločno pribil: »Drugi govornik pa boste vi, ne samo zato, ker ste Sovretov učenec, ampak ker ste edini govornik z univerze, kjer je Sovre predaval in deloval, univerza pa je več kot društvo, ki ga zastopa Božidar Borko, pa četudi jo zastopa samo asistent.«

vojski, ki je moral biti vsekakor že nekaj dni poprej pripravljen v uredništvu, katerega član je bil tudi Božidar Borko. Čeprav nimam za to otipljivih dokazov, pa domnevam, da je najbrž moral kdo čez leta ponovno privleči na dan njegovo souredništvo *Zbornika*, kjer je kot prvo navedeno ime Božidarja Borka (ki je pač že po abecedi prvo) kot kršitev kulturnega molka. Vsekakor Borko tudi kot sodelavec *Zbornika* ni bil polemičen, ampak se je v svojem objavljenem avtorskem prispevku⁴² profiliral kot globoko razmišljajoč svetovljanski esteta, ki izhaja iz Platona in iz njegove filozofije.

Zanimivo je, da skuša biti tudi večkrat citirani Smolejev prikaz *Zbornika* v sedmem zvezku *Matičine Zgodovine slovenskega slovstva* do te zanimive publikacije, ki je izšla v najtežjih vojnih okoliščinah, še četrto stoletja po končani vojni izrazito podcenjujoč, saj ji med drugim očita npr. pomanjkljivosti pri razvrstitvi avtorjev, češ da bi morala biti Finžgar in Govekar pred Župančičem, ki je sedem let mlajši. Pa je vendar Oton Župančič — po poetičnih kriterijih, ki so seveda lahko subjektivni — brez dvoma večje ime kot Govekar in si že kot tak vsekakor zasluži uvrstitev na prvo mesto.

Zanimivo bi bilo pogledati ne samo, kdo je bil med sodelavci *Zbornika*, ampak morda še bolj, koga od tedanjih uglednih kulturnikov (kljub morebitnemu pričakovanju) ni bilo med sodelavci in ob tem ugibati o možnih nagibih in vzrokih njegove nenavzočnosti. Med njimi mi prihajajo npr. na misel imena filozofa Franceta Vebra ali Draga Ulage, uspešnega športnika in animatorja telovadbe in še zlasti zimskih športov, pozneje rednega univerzitetnega profesorja na Visoki šoli za telesno vzgojo. Drago Ulaga je leta 1944 v Slovenčevi knjižnici objavil lepo berljivo povest *Bele zvezde*. Menda naj bi imela ta njegova povest, ki se odigrava na Pohorju, avtobiografsko ozadje. O Pohorju, ki so ga Nemci med vojno preimenovali v *Bacherngebirge*, se je pod italijansko okupacijo tudi v Ljubljani vedelo za tamkajšnji odpor proti nemškemu okupatorju in za tragično usodo pohorskega bataljona. Kot rečeno, zanimivo je, da Draga Ulage ni med sodelavci *Zbornika*, še bolj zanimivo pa je, da tudi pozneje v enciklopedičnih geslih o Dragu Ulagi (ob vsej natančni in zelo podrobni bibliografiji)³²⁴³ njegova lepo berljiva povest nikjer ni omenjena in ne navajana; tudi Viktor Smolej ga nikjer ne omenja, kljub izčrpnemu prikazu skoraj vseh medvojnih slovenskih izvirnih slovstvenih publi-

⁴² Borkov članek je objavljen v *Zborniku* na straneh 239–241 z naslovom *Beseda nad prepadi* in z datumom maj 1941.

⁴³ Prim. *Ulaga Drago* v publikaciji *Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani – biografije in bibliografije univerzitetnih učiteljev, znanstvenih delavcev in sodelavcev*, Tretja knjiga, TI del (Ljubljana 1981), 1274–1275. Ker sem bil tudi sam član uredniškega odbora te univerzitetne publikacije, dobro vem, da so bili vsi prispevki še pred oddajo v tisk vsem objavljenim profesorjem poslani v avtorizacijo. Prim. tudi geslo Drago Ulaga v *SBL IV* (1980–1991), 278, in v *Enciklopediji Slovenije 14* (2000), 26–27.

kacij. Morda je hotel Drago Ulaga sam čim bolj zbrisati spomin na svoj literarni opus, morda je bil v njem, kot pri marsikom, ki se je sčasoma s težavo uveljavil, še dolgo samokritično dejaven kompleks kršenja zapovedi kulturnega molka.

O tem, kako zgrešena je bila takšna zapoved kulturnega molka, bi lahko navedel nič koliko vzporednic, primerov in dokazov iz svetovne zgodovine. Na začetku vsake nacionalne identitete je bila beseda, ki je seveda veliko močnejša in bolj obstojna kot vsako orožje, ki prejkoslej zarjavi. Zato lahko tudi manjši narod s svojo kulturo in besedno umetnostjo premaga in sčasoma nadvlada močnejšega zavojevalca. Tako je npr. razmeroma majhna atenska polis in majhna Grčija nadvladala in vsa prevzela okupatorja, takrat največjo oboroženo silo rimskega imperija, kar je navsezadnje moral priznati tudi največji in najbolj razgledani rimski pesnik Horacij: *Graecia capta ferum victorem cepit et artes intulit agresti Latio*,⁴⁴ Zavzeta Grčija je zavzela divjega zavojevalca in ga v podeželski Lacij lepe umetnosti zanesla.

Toda bojim se, da me je s tem morda preveč zaneslo v druge, širše miselne horizonte in da sem se s tem preveč oddaljil od napovedane tematike, zato se za to svojo digresijo jubilantu iskreno opravičujem.

---

⁴⁴ Horacij, *Epistulae* 2, 1, 156–157.